

Шепель Ю. О.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОЇ ТА ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В ПЕРШІ ДВА ПЕРІОДИ НІМЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ (ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ)

Анотація. У статті подано зіставну характеристику творчості письменників Німеччини, виявлено конкретні особливості в їхній творчості, визначено, якому з філософських питань той чи інший письменник надавав перевагу. Встановлено, у чому саме полягають особливості філософської й естетичної думки в німецькій літературі на межі XVIII – XIX століть. Аналізується загалом література того часу, її головний напрям – романтизм, а також явища, які стимулювали його розвиток у цілому. Автор звертається до творчості А. Гофмана, Г. Гейне, Ф. Шлегеля, братів Грім та Г. фон Клейста.

Ключові слова: мислення, світобачення, світосприйняття, романтизм, філософія, естетика, утопія, романтична іронія, соціальне життя.

Постановка проблеми. Майже всім видатним письменникам першої половини XIX століття, які починали свій творчий шлях із позицій прогресивного романтизму, притаманний поступовий перехід до методу критичного аналізу. Така творча еволюція характерна для творчості Г. Гейне, О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Лермонтова, Ш. Петефі.

Те, що романтизм об'єднував найрізноманітніші явища, напрями, ускладнює виділення в ньому сталого інваріантного ядра. Проте спостерігаються фундаментальні фактори цілісності романтизму, що знайшли відображення в сукупності його суттєвих ознак. Це насамперед спільність соціокультурної ситуації, спільність світосприйняття та світосвідомість.

Романтикам вдалося розкрити дивовижну складність і суперечливість людської душі, її одвічну невичерпність. Заглибленість у внутрішній світ особистості, пильна увага до могутніх пристрастей і яскравих почуттів, до всього надзвичайного, тяжіння до інтуїтивного й неусвідомленого – це характерні риси романтичного методу, притаманні всім видам мистецтва. Німецька класична філософія XIX століття не лише підвела підсумки розвитку європейської думки, а й запропонувала свої шляхи та методи вирішення традиційних проблем буття, співвідношення світу й людини, теорії пізнання, моральності. Особливо плідними можна назвати ідеї, що висловлювалися німецькими філософами у сфері розвитку людини та суспільства. Велике значення в аналізованій період надавалося проблемі раціоналізму – тотожності об'єкта та суб'єкта. І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель через діалектику суб'єктно-об'єктних відносин розглядали й вирішували онтологічні, гносеологічні, ціннісно-сміслові та інші питання філософського знання. Вони зробили внесок у розвиток європейської літератури, розвинули думку про моральність, пізнання та ставлення людини до навколишнього світу. Ці питання є актуальними й у наш час, адже вони містять широкий спектр проблем, відбиваючи різноманітні аспекти формування історичного буття літератури.

Мета статті – дати зіставну характеристику творчості письменників Німеччини та виявити конкретні особливості в їхній творчості; визначити, якому з філософських питань той чи інший письменник надавав перевагу; встановити, у чому саме полягають особливості філософської й естетичної думки в німецькій літературі на межі XVIII – XIX століть.

Об'єктом аналізу є загалом література того часу, її головний напрям – романтизм, а також явища, які стимулювали його розвиток у цілому.

Предметом дослідження виступає творчість А. Гофмана, Г. Гейне, Ф. Шлегеля, братів Грім та Г. фон Клейста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Романтизм як певний тип культури в країнах Європи мав свої національні особливості. Зокрема, у Німеччині він знайшов відображення у філософсько-естетичних шуканнях, художній літературі, роботі славнозвісної школи Ієнських романтиків.

Покликання до духовності стало основою першого періоду німецького романтизму, який пов'язується з діяльністю Ієнського гуртка та носить назву «універсальний романтизм». Література цього періоду позначена тісним зв'язком із філософією (Й. Фіхте, Ф. Шеллінг). Ієнцям була притаманна утопія естетичного перетворення світу, ідеал нової універсальної культури, у якій зливаються мистецтво, філософія, наука й релігія, ідея загального символізму, романтичної іронії тощо.

Ф. фон Гарденберг, або Новаліс («той, хто обробляє цілину»), став не лише поетом, а й теоретиком романтичного типу творчості. Він стверджував: «Поет осягає природу краще, ніж це робить розум вченого». Характерний для німецьких романтиків принцип двосвіття й романтичної життєтворчості яскраво розкривається на прикладі творчої долі Новаліса. Найвидатніші поетичні збірки «Гімни до ночі» і «Духовні пісні» присвячено Ю. Кюн, нареченій Новаліса. Найзнаменитішим твором Новаліса є роман «Генріх фон Офтердінген» (1802 р.). Після смерті поета Л. Тік знайшов лише дві частини цього твору: «Очікування» і «Звершення». Середньовічний рицар Генріх бачить сон про блакитну троянду та закохується в неї. Сон для романтиків є набагато реальнішим, ніж матеріальний світ. Тому Генріх відправляється на пошуки квітки, якої не існує для звичайних бюргерів. Мандри у власній свідомості є водночас мандрами в середньовіччі. Однак нічого трагічного роман у собі не несе. Це радісний ентузіазм мрійника, який силою власної уяви може долати час і простір. У XX столітті автор феєрії «Синій птах» М. Метерлінк називатиме Новаліса своїм учителем, а блакитна троянда назавжди залишиться емблемою німецького романтизму.

Л. Тік, творець жанру літературної казки («Бідний Екберт» 1797 р.), після смерті багатьох ієнців, які нехтували всім земним настільки, що не потурбувалися про систематизацію й

видання власної спадщини, зібрав і видав твори Новаліса, В. Вакенродера, Ф. Шеллінга, братів Шлегелей, що є серйозним внеском у світову культурну спадщину.

Так, у ранніх творах Л. Тіка (1773–1853 рр.), а саме повісті «Абдалла» (1792 р.), драмі «Карл фон Бернек» (1795 р.), романі «Історія Вільяма Аовеля» (1793–1796 рр.), відверто простежується фактична проблематика суспільного розвитку в умовах переходу від феодалізму до капіталізму. Проте об'єктивні суспільні зв'язки й відносини залишаються для Л. Тіка не зовсім з'ясованими. Тому під час художнього зображення вони неминуче ідеологічно спотворюються й містифікуються. Наприклад, у драмі «Карл фон Бернек» Л. Тік описує загибель одного дворянського роду, над яким тяжіє прокляття. Хоча в драмі відчувається вплив «Іфігенії» Й. Гете, на відміну від нього Л. Тік зображає не спокутування та звільнення від прокляття богів, а підпорядкування людини не зрозумілим і ворожим їй вищим силам. Уже в цій ранній драмі втілюється характерний для романтичного художнього методу символічний образ долі, що став містифікацією реальних суспільно-історичних закономірностей. У казках Л. Тіка, написаних пізніше («Білявий Екберт», «Рунеберг» тощо), також відбилася містифікована проблематика суспільного життя. У них ми знову стикаємося з тим, що у світі діють не зрозумілі для людини, таємничі сили, які втручаються в життя людей, виривають їх зі звичних зв'язків і відносин, прирікаючи тим самим на загибель. Герої казок Л. Тіка є безсилим і безпорадними перед цими ворожими силами. У казках відбувається фетишизація соціальних процесів, яка втілюється у ранній драмі «Карл фон Бернек».

Друга тенденція романтичного світосприйняття була пов'язана з іменами Ф. Шлегеля та Новаліса. Для неї характерне прагнення обґрунтувати активний вплив літератури й мистецтва на суспільні процеси. Ця тенденція, на відміну від першої, яка в ході розвитку ієнського романтизму ставала більш значущою та знайшла продовження в естетиці пізнього романтизму, була короткотривалою. Тісно пов'язуючи ранній романтизм з естетичною позицією веймарського класицизму, вона водночас не стала суттєвою для романтичної естетики. Однак її ігнорування призвело б до історично неадекватного розуміння естетики раннього німецького романтизму.

Романтична іронія як особливе естетичне явище вперше набула визначення саме в творчості Ф. Шлегеля. У світі духовному мешкає свідомість художника, у світі матеріальному проживають більшість людей, яких романтики називали «філістерами». У цьому, безумовно, відчувається певна зарозумілість, адже філістимляни в Біблії виступають запеклими ворогами богообраного народу.

На думку ієнців, художник мав подолати залежність від матеріального світу шляхом іронічного ставлення до нього. Іронія ж народжується від усвідомлення кінцевості й фатальної приреченості на смерть. Лише подолавши страх, художник досягає жаданої свободи, без якої він не може творити.

В активно наступальній естетичній позиції знайшли віддзеркалення надії ранніх романтиків на те, що нова суспільна епоха приведе до реалізації гуманістичного ідеалу всебічного розвитку індивіда. Вони вірили у великі можливості мистецтва, яке розглядалося ними як вирішальний засіб для досягнення етичного прогресу людства. Так, Ф. Шлегель виявляв неабиякий інтерес до пошуку відповіді на питання, яку роль у сучасних йому умовах може відігравати соціально активне мистецтво. У творі «Про вивчення грецької поезії» автор піддав серйозній критиці тогочасну поезію. Основний її недолік поет і

мислитель вбачав у перевазі суб'єктивного, характерного, індивідуального й цікавого. Панування суб'єктивного в мистецтві Ф. Шлегель розглядав лише як «короткоплинну кризу смаку», після якої неодмінно наступить перехід до «вершини естетичного смаку». Зразком переходу від суб'єктивного мистецтва до об'єктивно-прекрасного стала для Ф. Шлегеля поетична творчість Й. Гете, яка характеризувалася як така, що знаходиться «посередині між цікавим і прекрасним, між манірним та об'єктивним».

Отже, концепція поетичної творчості, розроблена в ранньоромантичній естетиці, вирізнялася суворим суб'єктивізмом. Вона повністю ігнорувала реальну дійсність, протиставляла їй світ поетичних марень і фантазій художника.

Важливість поезії, на переконання романтиків, полягала у вираженні внутрішнього світу художника. Істинність внутрішнього світу полягала в тому, що людина виступала в ньому причетною до нескінченного, божественного, тоді як в емпіричній дійсності він був обумовленим, кінцевим, обмеженим. Лише у внутрішньому світі своєї душі людина знаходила притулок від ворожого їй реального світу, лише в ньому вона відчувала себе справді вільною. Зовнішній світ ніби «витіснявся», підмінявся внутрішнім світом поетичного генія. Саме в цьому, на думку романтиків, полягала виняткова роль поезії. Однак у романтичній естетиці перебільшувалася й абсолютизувалася також суспільна функція поета.

Якщо ієнці орієнтувалися на загальнолюдські інтереси, то гейдельбержці – на суто німецькі. Найбільш показовою із цього приводу є збірка народних пісень «Чарівний ріг хлопця» (1805 р.), укладена й видана Й. фон Арнімом і К. Brentano. Романтики гейдельберзької школи вважали, що сучасне мистецтво, яке стало перед лицем соціальних та ідеологічних колізій наполеонівської епохи, отримає нові плідні імпульси від старонімецького мистецтва середньовіччя. Саме в такому сенсі «народні книги», як і взагалі народна поезія, набували для них особливої естетичної цінності, ставали зразком і джерелом нової естетичної культури. Постановка проблеми народності мистецтва гейдельбержцями навіть у її реакційному аспекті означала, що в естетиці пізнього романтизму здійснився різкий перехід від літературного космополітизму ранніх романтиків, їхньої літературної універсальності та «всесвітності» до національних літературних традицій. Цей перехід пов'язувався з істотними змінами в розумінні гейдельбержцями суті художньої творчості порівняно з ранньоромантичною поетичною концепцією. Так, істотно змінився естетичний ідеал гейдельберзьких романтиків порівняно з раннім романтизмом братів Шлегелів, Новаліса, Л. Тіка. Ідеалу «прогресивної універсальної поезії», крайньому суб'єктивізму й універсалізму гейдельбержці протиставили ідеал загальнонародної, історичної та національної культури. З одного боку, вони пов'язували свій естетичний ідеал із певною національно-історичною основою (поезією німецького середньовіччя), а з іншого – істотно обмежували поетичний геній, «прив'язуючи» його до національного цілого.

Піднесення народної поезії, характерне для початку естетичної культури гейдельбержців, знайшло віддзеркалення в концепції «природної поезії», запропонованій братами Я. Грімм і В. Грімм. Поняття «природної поезії» використовували у своїй естетиці як Й. Гердер, так і Й. Гете. Й. Гердер під «природною поезією» розумів народну поезію: епос, оповіді, казки, народні пісні. Й. Гете (зокрема, у Страсбурзький період) висловив думку, що й твори сучасних поетів можуть бути названі «природними», а не лише поетична творчість народу

в далекому минулому. Відповідно до цього Й. Гердер переглянув свою позицію. Уже в творі «Про Осіана і пісні стародавніх народів» (1773 р.) він висловив думку, що відмінність між природною (або народною) поезією та штучною поезією може носити лише якісний характер, а не генетично-історичний. Це означає, що природну поезію складають, на його переконання, не лише ті оповіді та пісні, які дійшли з глибини століть, а й сучасна йому поезія, якщо остання відповідає певним вимогам.

Я. Грімм у творі «Думки про те, як оповіді відносяться до поезії та історії» розвивав протилежну естетичну концепцію. Для нього відмінність між природною й штучною поезією визначається не якістю, а походженням і часом створення. Народна, або природна, поезія є продуктом не індивідуальної, а «колективної» творчості. Вона виникає на тому ступені розвитку суспільства, коли окремих індивідів ще не виокремився із суспільного цілого, як і останнє – з природи.

Така концепція природної поезії викликала заперечення ранніх романтиків, які підкреслювали саме суб'єктивну сторону будь-якої творчості, у тому числі й народної. Концепція природної та штучної поезії, висунута братами Грімм, містила в собі ще один аспект, у якому виявився як її реакційний смисл, так і її ідейна спорідненість із ранньоромантичною естетикою, – обґрунтування несвідомого зародження поетичної творчості, що сполучає ранній і пізній романтизм у єдине естетичне ціле.

Характерне для ранньоромантичної естетики подвійне тлумачення проблеми відношення мистецтва та дійсності, тобто обґрунтування як відриву мистецтва від життя, так і сприйняття ним життєвої проблематики, знайшло подальший розвиток і водночас певну модифікацію в пізньоромантичній естетиці. Саме романтичне несприйняття реальної дійсності багато в чому пояснювало особливе значення, яке ранні й пізні романтики надавали музиці, виділяючи її з усіх видів мистецтва.

Ще один видатний представник другого періоду романтизму – драматург і новеліст Г. фон Клейст. Його творчість найбільш послідовно й повною мірою передає дух романтизму. Важко уявити собі більш протилежних художників, ніж Й. Гете та Г. фон Клейст. Якщо для Й. Гете античність завжди була осередком прекрасного, то Г. фон Клейст у драмі «Пентиселея» руйнує цей ідеал.

Проблема самотності людини, так характерна вже для перших творів німецьких романтиків (наприклад, Л. Тіка), знаходить чітке висвітлення в творчості Г. фон Клейста. Героєм його драм і новел є самотня, замкнена в собі людина, яка штучно ізолюється від суспільства. Внутрішній світ такої людини набуває перебільшено напруженого, ірраціонального, майже патологічного характеру. У центрі творів Г. фон Клейста, як правило, перебувають виключні події: щось дивне, незвичайне для автора є вираженням найбільш суттєвого в людях. І хоча фантастика не відіграє такої важливої ролі в його творах, як, наприклад, у новелах і казках А. Гофмана та Л. Тіка, події, які описує Г. фон Клейст, відбуваються на межі можливого й неможливого, вражають своєю неординарністю. У новелах «Землетрус у Чилі» (1807 р.), «Міхаель Кольхаас» (1810 р.) Г. фон Клейст виходить на загальнолюдський рівень осмислення вічного конфлікту між людиною та несправедливою цивілізацією.

Отже, визначальною рисою другого періоду романтизму є виявлення не загальнолюдських інтересів, а суто німецьких. Також притаманне звернення до загадкових потаємних глибин людської душі, до світу її підсвідомого. В основі періоду лежить діяльність Гейдельберзького гуртка та творчість таких видатних письменників, як Г. фон Клейст, Й. фон Арнім, К. Brentano, брати Я. Грімм і В. Грімм.

Висновки. У результаті аналізу перших двох періодів становлення й розвитку німецького романтизму можна визнати, що головна соціокультурна передумова появи романтизму як цілісного напрямку в німецькій культурі криється в наслідках Великої французької буржуазної революції. Як революція ознаменувала корінний переворот у соціальному житті, так і романтизм позначив собою революцію в культурі. Заперечуючи класицизм і просвітницький реалізм, їхню регламентацію й світогляд, романтики стали викривати самоцінність окремої людської особистості, її цілковиту внутрішню свободу, розкривати складність і суперечливість людської душі, її одвічну невичерпність. Заглиблення у внутрішній світ особистості, пильна увага до могутніх пристрастей і яскравих почуттів, до всього надзвичайного, тяжіння до інтуїтивного й неусвідомленого стали характерними рисами романтичного методу в усіх видах мистецтва.

Шепель Ю. А. Особенности эстетической и философской мысли в первые два периода немецкой литературы эпохи романтизма (сопоставительный анализ)

Аннотация. В статье приводится сопоставительная характеристика творчества писателей Германии, выявляются конкретные особенности в их творчестве, определяется, к какому из философских вопросов тот или иной писатель тяготел. Устанавливается, в чем именно заключаются особенности философской и эстетической мысли в немецкой литературе на рубеже XVIII – XIX веков. Анализируется в целом литература того времени, ее главное направление – романтизм, а также явления, которые стимулировали его развитие. Автор обращается к творчеству А. Гофмана, Г. Гейне, Ф. Шлегеля, братьев Гримм и Г. фон Клейста.

Ключевые слова: мышление, мировоззрение, мировосприятие, романтизм, философия, эстетика, утопия, романтическая ирония, социальная жизнь.

Shepel Y. Features of aesthetic and philosophical idea in first two periods of German literature of epoch of romanticism (comparable analysis)

Summary. The article expance comparative characterization the Germany's writers and identifies the specific characteristics of their work. It is determined which of the philosophical questions of this or that writer gravitated. We establish what exactly are the characteristics of philosophical and aesthetic thought in German literature at the turn of XVIII – XIX century. Analyzed as a whole literature of the time, its main direction – romanticism, and events that have stimulated the development of its author refers to the creation of A. Hoffmann, H. Heine, F. Schlegel, the brothers Grimm and H. von Kleist.

Key words: thinking, outlook, attitude, romance, philosophy, aesthetics, utopian, romantic irony, social life.